

О.М. Романуха

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського, Україна

ДЕЛІМІТАЦІЯ СУЧАСНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемі делімітації сучасного кордону України. У ній розкриваються головні аспекти цієї важливої справи, аналізується розвиток переговорного процесу, характеризуються основні двосторонні угоди. Значна увага приділяється виокремленню причин, що заважали швидкому завершенню цієї роботи. У висновках дається оцінка стану сформованості українського кордону.

Встановлення чіткого кордону – головне завдання кожної країни світу. Він визнає суверенне право держави на організацію власної політичної та соціально-економічної системи. Як головна складова національної безпеки, виконує важливі функції охорони території, контролю нелегальної міграції, контрабанди й переміщення злочинних угруповань. Кордон – це обов'язковий елемент, що сприяє формуванню єдиного державно-територіального організму. З проголошенням незалежності України необхідність його юридичного оформлення набула значної актуальності. Перед керівництвом країни постали складні завдання, від результативності вирішення яких залежала перспектива розвитку української державності. Сьогодні настав час поглянути на результати цієї роботи, проаналізувати здобутки, визначити напрямки подальшої діяльності.

Інтерес до вивчення цього питання постійно зростає. На сторінках газет, журналів, інтернет-ресурсів розглядаються окремі аспекти делімітації українського кордону. Серед значної кількості публікацій увагу привертає робота П. Медведя, В. Губенко «Кордон – візитна картка держави» [1]. У ній йдеться про необхідність найшвидшого оформлення правового статусу українського кордону, встановлення сучасних пропускних постів. Не менш цікавою є стаття Б. Трегуба «За державний кордон сперечаємося по кожному метру» [2]. Автор здійснює аналіз переговорного процесу, говорить про труднощі, з якими довелося зіткнутися українським дипломатам, відзначає досягнуті результати. Б. Трегуб звертає увагу на взаємозв'язок економічних інтересів держав та проблем делімітації кордону. Однак згадані публікації торкалися лише окремих аспектів обраної теми та не розкривали її повною мірою. Враховуючи це, необхідність продовження наукової розробки проблеми делімітації сучасного кордону України не викликає сумніву.

Мета роботи полягає у з'ясуванні місця кордону в сучасній міжнародній політиці України. Засобом її досягнення є вирішення таких завдань: охарактеризувати основні угоди, що були підписані між країнами й визначали лінію державного кордону, показати хід переговорного процесу та ступінь його завершеності, проаналізувати вплив економічних інтересів держав на розв'язання проблеми делімітації кордону.

При написанні статті було використано широке коло джерел. Серед них значне місце посідають угоди, спільні комюніке, постанови урядів, матеріали періодики.

Питання правового оформлення державного кордону посідає важливе місце в житті кожної країни. Чіткий кордон – це гарантія його недоторканості й непорушності. Визнавши кордон сусіда, держави беруть на себе зобов'язання ніколи не висувати територіальних претензій, будувати свої відносини на основі взаємоповаги, розуміння й добросусідства. На початку 90-х років ХХ ст. в Україні до цієї проблеми підходили з двох позицій. Перша – це підтвердження існуючих договорів з сусідніми державами Східної Європи (Польщею, Словаччиною, Румунією, Угорщиною). Друга – підписання угод щодо кордону з республіками колишнього СРСР (Російською Федерацією, Білорусією, Молдовою). Враховуючи це, Міністерством закордонних справ (МЗС) і Державною прикордонною службою України було розпочато переговорний процес з усіма його учасниками.

Найпершими країнами, з якими вдалося досягнути домовленості, були Польща, Словаччина й Угорщина. Багато в чому це можна пояснити історичними причинами – існування добре обладнаного кордону ще з часів Другої світової війни, прагнення цих держав до інтеграції у європейське суспільство, відсутність територіальних претензій. Як результат, у 1992 р. Україною та Республікою Польща було підписано угоду «Про добросусідство, дружні відносини та співробітництво». Відповідно до 2 статті документа, сторони визнають непорушність існуючих та позначених на місцевості кордонів і підтверджують відсутність жодних територіальних претензій та їх можливу появу в майбутньому. Через рік, 12 січня 1993 р., у Києві укладається й сам договір «Про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво і взаємодопомогу з прикордонних питань», а також низка домовленостей «Про пункти пропуску, передачу і прийом осіб через спільний державний кордон», «Про спрощений порядок перетинання кордону громадянами, які проживають у прикордонних населених пунктах». Після такого швидкого оформлення правової бази функціонування кордону розпочалася перевірка його проходження на місцевості, що тривала до 2002 р. [3].

Аналогічно розвивалася ситуація і на українсько-словацькому кордоні. Спочатку сторони налагодили дипломатичні зв'язки. Потім заявили про відсутність будь-яких територіальних претензій та закріпили ці наміри у договорі «Про добросусідство, дружні відносини та співробітництво між Україною і Словацькою Республікою» від 24 червня 1993 р. У другій статті угоди підкреслювалось, що держави визнають непорушність існуючих між ними кордонів. На основі цього було відразу сформовано спільну комісію, і за результатами її роботи 14 жовтня 1993 р. у Братиславі підписуються договори між Україною і Словацькою Республікою «Про спільний державний кордон» та «Про режим українсько-словацького державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань». Після їх ратифікації 15 липня 1993 р. права база функціонування українсько-словацького кордону доповнюється домовленістю «Про передачу та прийом осіб через спільний державний кордон». Лише після цього розпочинається перевірка лінії його проходження [4].

Наступною державою, із якою Україна уклала договір, була Угорщина. Вже у 1992 р. між ними підписується угода «Про добросусідство, партнерство і співробітництво», в якій підкреслювалась територіальна цілісність країн та непорушність кордонів. Під час візиту до Угорщини П. Фокіна, в травні 1992 р., її було доповнено домовленостями: «Про спрощений порядок перетинання державного кордону громадянами, що проживають у прикордонних областях», «Про пункти пропуску через державний кордон», «Про передачу і прийом осіб через спільний державний кордон». Останню ж крапку у цьому питанні поставили 19 травня 1995 р. у м. Києві договором між Україною і Угорською республікою «Про режим українсько-угорського кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань». Після відбулася перевірка проходження лінії кордону на місцевості, що завершилась у 2003 р. [5].

Утім, не з усіма західними сусідами процес делімітації кордону проходив гладко. Зовсім інакше формувались відносини України з Румунією. Справа в тому, що після розпаду Радянського Союзу Румунія заявила про визнання недійсним договору «Про режим радянсько-румунського кордону» від 1961 р. та вимагала засудження Україною пакту Молотова – Ріббентропа. Оскільки виконання останньої вимоги могло призвести до появи територіальних претензій, Верховна Рада УРСР у відповідь надіслала заяву, в якій засудила звернення румунського парламенту. Відразу було розпочато пошуки важелів впливу на владні структури Румунії щодо започаткування правового оформлення українсько-румунського кордону. 5 серпня 1992 р. до Бухареста надсилається проект договору між Україною та Румунією «Про правовий режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних

питань». Проте відповіді на нього не було. Трохи пізніше урядам країн вдається розпочати обговорення деяких угод. Найголовнішими серед яких були: «Про передачу і прийом осіб, які незаконно перетнули державний кордон», «Про спрощений порядок перетину спільного державного кордону громадянами, що проживають у прикордонних районах і повітах». Підписання цих документів відбулося 29 березня 1995 р. в Ізмаїлі прем'єр-міністрами України Є. Марчуком та Румунії Н. Векерою. Після чого 18 – 19 травня 1995 р. в Бухаресті відбулася зустріч експертів двох країн з обговорення основних принципів та положень договору щодо делімітації кордону. Перша звістка про швидке вирішення проблеми пролунала у квітні 1996 р. під час візиту секретаря МЗС Румунії М. Діну до Києва. Він зазначив, що проект угоди готовий, однак каменем спотикання у ньому стала преамбула, в якій Румунія бажала засудження пакту Молотова – Ріббентропа. У свою чергу Україна відмовлялась приймати такий варіант документа [6].

Головною ж причиною зволікання у підписанні договору став о. Зміїний. Він знаходиться на шельфі Чорного моря, що багатий на газ та нафту. Вже сьогодні там розвідано близько 30 перспективних родовищ. Тому стає зрозуміло, що дебати точаться не за території, а за спеціальні економічні зони. Переговорний процес навколо договору про режим українсько-румунського кордону і угоди про делімітацію континентального шельфу і спеціальних економічних зон України та Румунії в Чорному морі триває з 1997 р. У 1997 р. в Києві був парафований українсько-румунський політичний договір. За ним Україна обіцяла не розміщувати на острові озброєння. Проте економічні проблеми шельфу були винесені за рамки угоди. Така поступка була прагненням Румунії вступити до НАТО, що вимагало відсутності територіальних претензій із сусідніми країнами. Як результат, у 2003 р. Україна та Румунія підписують договір «Про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань», який у квітні 2004 р. було ратифіковано Парламентом Румунії, а в травні 2004 р. – Верховною Радою України.

Однак після вступу Румунії до НАТО питання розподілу спеціальних економічних зон у Чорному морі знову виходить на перший план. У 2004 р. Румунія подає до Міжнародного суду ООН в Гаазі заяву про делімітацію континентального шельфу і спеціальних економічних зон України і Румунії в Чорному морі. Бухарест наполягає на тому, що Зміїний є не островом, а скелею, а тому не може враховуватися при проведенні лінії делімітації. У свою чергу, відповідно до рішення Міжнародного суду ООН, 16 травня 2006 р. Україна представила свій контрмеморандум. Згідно з встановленими процедурами, Румунія в грудні 2006 р. подала до суду репліку на контрмеморандум України, а Україна відповідно контррепліку від 6 липня 2007 р. 19 вересня 2008 р. в Міжнародному суді ООН відбулися публічні слухання судової справи за участю представників Служб з питань розмежування континентального шельфу та виключних (морських) економічних зон України і Румунії у Чорному морі. 3 лютого 2009 р. суд оприлюднив своє рішення. У постанові, що не підлягає апеляції і є остаточним рішенням, ідеться: починаючи з точки 1, як було погоджено сторонами в договорі про режим державного кордону від 2003 р., лінія єдиного морського кордону, що розподіляє шельфи і виключні економічні зони двох держав, проходить по дузі в 12 морських милях від територіальних вод України навколо острова Зміїного до точки 2, де дуга перехрещується із рівною відступною лінією від територій України та Румунії. Потім лінія проходить через точки 3, 4, 5. Таким чином, суд поставив обидві країни фактично в статус-кво. Зміїний визнається у всіх документах островом, а не скелею, як цього вимагала Румунія. Проте збереження за Зміїним статусу острова не дає Україні права на збільшення виключної економічної зони в Чорному морі (рис. 1).

Зовсім по-іншому відбувалась делімітація кордону з колишніми республіками СРСР. Перебуваючи у складі єдиної держави, вони не мали обладнаної лінії кордону і перепускних постів. Тому після 1991 р. усе це необхідно було створювати, що, в свою чергу, потребувало значних коштів і часу.

Рисунок 1

Сповненим труднощів виявився процес правового оформлення українсько-молдавського кордону. Пропозиції щодо вирішення цього питання неодноразово надсилалися українською стороною до Кишинева протягом 1992 – 1994 рр. Проте реальні дії розпочалися лише з 1994 р., це було обумовлено збройним конфліктом у Придністров'ї. Враховуючи такий розвиток подій, Президент України Л. Кравчук у 1992 р. видав Указ «Про заходи щодо охорони державного кордону України з Республікою Молдова». Згідно з ним, українським військовим та прикордонникам доручалося створити 50-кілометрову зону особливого режиму на ділянці Придністровського конфлікту. Наступні зрушення відбулись двома роками пізніше. У листопаді 1994 р. була підписана угода «Про співробітництво з прикордонних питань». Після цього 23 – 24 лютого 1994 р. відбувся візит української урядової делегації на чолі з Г. Удовенком. За підсумками зустрічі було досягнуто багато важливих рішень, а найголовніше – заявлено про найшвидшу ратифікацію парламентами обох країн договору «Про дружбу, добросусідство і співробітництво». У ньому визнавались існуючі кордони і відсутність територіальних претензій один до одного. Не менш цінною стала й заява про створення спільної комісії з питань делімітації українсько-молдавського кордону. Під час її подальших засідань було узгоджено проект проходження на карті п'ятої частини кордону, а однією з основних проблем стало окреслення початкової точки державного кордону на півдні, в районі гирла р. Прут. Київ стояв на позиціях, що українсько-молдавський кордон визначається за домовленостями 1940 р., де записано, що він виходить на р. Прут, залишаючи с. Джурджулешти в Молдавській РСР. Проте Молдова наполягала на тому, що кордон має виходити на р. Дунай. Це давало їй можливість отримати вихід до Чорного моря і збудувати там нафтопереробний термінал. Одним із варіантів вирішення проблеми міг стати обмін. Молдова передавала Україні ділянку автодороги Одеса – Ізмаїл, а за це отримувала територіальні поступки в Бессарабії. Саме його і було взято за основу майбутнього компромісу.

Остаточо ж питання було врегульовано під час робочої поїздки Президента Молдови П. Лучинського до Києва. В рамках візиту відбулося підписання договору «Про державний кордон Молдови і України». За ним увесь українсько-молдавський кордон залишався беззмінним. Лише на південній спірній точці Молдова отримала вихід до р. Дунай, в районі с. Джурджулешти, а в с. Бессарабська кордон углиблювався в українські землі ділянкою у 80 га. Окремим протоколом до угоди передбачалась передача

Україні у власність 7,7 км автодороги Одеса – Ізмаїл, що проходила по молдавській території. Ратифікацію Верховною Радою України цей документ пройшов у 2000 р., попри різку критику і звинувачення в зраді національних інтересів. На сьогодні неузгодженим залишається питання проведення демаркації центральної частини українсько-молдавського кордону (Придністровський сегмент), ділянок у районі с. Джурджулешти та буферного гідровузла Дністровської ГЕС-2, а також винесення на місцевість лінії державного кордону між трьома делімітаційними точками [7].

Інакше відбувався процес делімітації українсько-білоруського кордону. Вже у грудні 1992 р. прем'єр-міністр України Л. Кучма підписав з Республікою Білорусь угоду «Про співробітництво з прикордонних і митних питань, а також безвізового перетинання кордону». Трохи пізніше, за рішеннями урядів двох держав, було створено спільну комісію щодо делімітації державного кордону. Її роботу значно прискорило укладання договору «Про дружбу, добросусідство і співробітництво», що відбулося в рамках візиту Президента України Л. Кучми до Білорусії 17 липня 1995 р. У першій статті зазначалось, що Високі Договірні Сторони визнають непорушність кордонів і підтверджують відсутність територіальних претензій один до одного. У грудні 1995 р. договірну базу функціонування кордону було розширено домовленістю «Про організацію спільного контролю у пунктах пропуску на українсько-білоруському кордоні». Завершення процесу делімітації відбулося 12 травня 1997 р. підписанням угоди «Про державний кордон». Зазначений договір пройшов ратифікацію Верховною Радою України 18 липня 1997 р. Національними Зборами Республіки Білорусь до цього часу він не ратифікований, що затримує позначення кордону на місцевості (демаркацію) [7].

Значно розтягнувся у часі і процес делімітації українсько-російського кордону. Першим договором і кроком у вирішенні цього питання стало підписання тоді ще між УРСР і РСФСР 19 листопада 1990 р. угоди про співробітництво. У ній зазначалося, що обидві сторони поважають територіальну цілісність одна одної у нині існуючих межах СРСР. Роком пізніше, 12 серпня 1991 р., приймається закон про правонаступництво України, в якому статтею №5 підкреслювалося, що державний кордон Союзу РСР, який відмежовує Україну від інших держав, і кордон між Українською РСР, Білоруською РСР, Молдавською РСР і Російською Федерацією, станом на 15 липня 1990 р., є державним кордоном України. Після появи цих документів почалися й перші проблеми. У 1991 р. прес-секретар Президента РРФСР П. Вошанов заявив про можливий перегляд кордонів між Росією й Україною. Відразу з цього питання в Києві відбулася зустріч державних делегацій РРФСР та України, де було підписано угоду, в якій визначалось право на незалежність і підтверджувалась територіальна цілісність. На цьому все й завершилось [6].

Намагаючись зрушити справу з місця, МЗС України в 1992 р. тричі надсилало до Росії ноти з проектами угод про делімітацію українсько-російського кордону, а також із конкретними пропозиціями про початок його правового оформлення. Однак відповіді російська сторона не надавала. Не допоміг і підписаний главами держав у Москві 15 квітня 1994 р. «Меморандум про співробітництво в охороні кордонів України, Білорусії і Росії». Однією з головних причин такої ситуації було кримське питання. Враховуючи це, 14 серпня 1996 р. в Москві було проведено спільне засідання комісій із прикордонних питань у рамках змішаної українсько-російської комісії. Під час переговорів сторони розглянули хід виконання чинних українсько-російських угод та протоколів із митних проблем, обговорили комплекс додаткових заходів щодо збереження відкритості кордонів, спрощеного режиму їх перетину, домовилися про створення у рамках підкомісії спільної робочої групи щодо делімітації українсько-російського кордону.

Її перше засідання відбулося 5 вересня 1996 р. в м. Чернігові. На ньому мали підготувати матеріали стосовно делімітації українсько-російського кордону. Під час переговорів вдалося погодити перелік договірно-правових документів, необхідних для

проведення делімітації кордону, а чергову зустріч було заплановано провести роком пізніше. Вона відбулась 14 лютого 1997 р. у Донецьку. Тут працювала робоча група з підготовки до нанесення на топографічну карту існуючої лінії державного кордону України і Російської Федерації. Такий поворот дій можна пояснити не лише плином часу, але й підписанням договору «Про дружбу та співробітництво». У ньому відзначалось, що процес делімітації державного кордону між Росією та Україною ще й досі не розпочато. На кінець 90-х рр. XX ст. питання розмежування українсько-російського кордону почало входити у свою завершальну стадію. Остаточню ж проблему було вирішено лише в 2003 р. у рамках візиту Президента Російської Федерації В. Путіна на відкриття року Росії в Україні. Під час офіційних урочистостей відбулося підписання «Договору між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон».

Не менш складним виявилось і питання делімітації морських кордонів Азовського моря і визначення статусу Керченської протоки. За часів Радянського Союзу Азовське море ніколи не ділилось. Усі процеси, пов'язані із ним, вирішувались згідно з правовим режимом СРСР та Конвенції ООН з морського права 1982 р. З розпадом Радянського Союзу й утворенням на його території нових держав, що виходять кордонами до узбережжя Азовського моря, виникла потреба в оформленні його нового правового режиму. Такі обставини стали приводом для деяких відомств розглядати Азовське море як міжнародне. Тому Україна та Росія визнали право кожної з них на окрему частину Азовського моря й Керченської протоки як внутрішнього моря двох держав. Після розпочався довгий процес переговорів. Якщо Україна вимагала поділу моря в цілому, то Росія пропонувала поділити лише дно і виділити райони особливих або переважних суверенних прав із надкористування. Та більшим каменем спотикання стала Керченська протока. Вона була дверима Азовського моря, тому навколо її приналежності розпалилися дискусії. Виходячи з існуючої ситуації, а також безплідної роботи спільної комісії, Президент України в 2000 р. підписав указ про поділ Азовського моря в односторонньому порядку. Проте це успіху не принесло, а в 2003 р. ситуація ускладнилася. Причина цьому – о. Тузла. Він має важливе розташування і від того, чиєю власністю стане, залежатиме, як пройде кордон. Росія почала будівництво дамби у його напрямку. Це вимагало негайних змін, що вилилися у договір від 24 грудня 2003 р. «Про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки». Згідно зі ст. 1, Азовське море і Керченська протока визнавалися внутрішніми водами України та Росії, а всі питання щодо їх використання мали вирішуватись за згодою двох сторін. Згаданий документ значно відсунув у часі вирішення цієї проблеми [8].

Отже, процес делімітації сучасного українського кордону виявився складним та довготривалим. Проте Україні вдалося підписати угоди про режим функціонування спільної сухопутної ділянки кордону з усіма сусідами. Виняток становлять лише морські кордони. Найпершими цю справу завершили Польща, Словаччина та Угорщина. Прагнучи вступити до Північноатлантичного альянсу, вони мали якнайшвидше вирішити усі територіальні питання. І, як результат, до 1995 р. усі документи було узгоджено та підписано. Серед республік колишнього СРСР таким лідером стала Республіка Білорусь. Однак, хоч угоду про спільний кордон і було підписано, вона залишається нератифікованою білоруським парламентом. Причина цього – заборгованість України. Тому, відтягуючи ратифікацію, Білорусь намагається натиснути на Україну і добитися повернення боргу. З іншими державами переговорний процес розтягнувся через певні територіальні спори. При цьому, якщо із Молдовою вдалося домовитися про обмін територіями, а з Російською Федерацією про спільне тимчасове використання Азовського моря і Керченської протоки, то з Румунією справа дійшла до Міжнародного суду ООН. Така боротьба пов'язується з економічною зацікавленістю, оскільки море сьогодні є

не лише великою транспортною артерією, але й джерелом різноманітних корисних копалин. Враховуючи це, першочерговим завданням для України має стати остаточне розмежування морських кордонів та забезпечення їх охорони. Встановлення чіткого кордону усуне не лише територіальні претензії та можливі конфлікти, але й допоможе утвердженню України на міжнародній арені як надійного партнера.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медвідь П. Кордон – візитна картка держави / П. Медвідь, В. Губенко // Політика і час. – 1993. – № 10. – С. 23-26.
2. Трегуб Б. За державний кордон сперечаємося по кожному метру / Б. Трегуб // Щотижневик 2000. – 2007. – 31 травня. – С. 5.
3. Про ратифікацію угоди між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництва та взаємодопомоги з прикордонних питань // ВВРУ. – 1993. – № 36. – С. 365.
4. Про ратифікацію договору між Україною і Словацькою Республікою про режим українсько-словацького державного кордону, співробітництво та взаємодопомогу з прикордонних питань // ВВРУ. – 1994. – № 33. – С. 303.
5. Договір між Україною і Угорською Республікою про режим українсько-угорського державного кордону, співробітництва та взаємодопомогу з прикордонних питань // ВВРУ. – 1995. – № 44. – С. 321.
6. Дергачев В. Черноморський остров Змеиний в зеркале геополитики. Кто выиграл и проиграл конфликт вокруг континентального шельфа? / В. Дергачев // Интернет-ресурс аналитического и образовательного портала Института геополитики профессора Дергачева от 10.09.2009. – Режим доступа : http://www.dergachev.ru/geop_events/05.html#moveup
7. Пархоменко Н. Кордон України: символ незавершеного державотворення / Н. Пархоменко, О. Сушко // Дзеркало тижня. – 2001. – 14 – 20 липня. – С. 7.
8. Кім В. Азовіада або біг на місці / В. Кім // Дзеркало тижня. – 2002. – 19 січня. – С. 4.

А.М. Романуха

Делимитация современной границы Украины

Статья посвящена проблеме делимитации современной границы Украины. В ней раскрываются главные аспекты этого важного дела, дается анализ развития переговорного процесса, характеризуются основные двусторонние соглашения. Большое внимание уделяется выделению причин, которые мешали быстрому завершению этой работы. В выводах дается оценка состояния сформированности украинской границы.

О.М. Romanukha

The Delimitation of the Modern Border of Ukraine

The article deals with the problem of the delimitation of the modern Ukrainian border. It is analyzed the dynamics of the negotiations and also the bilateral treaties. Special attention is paid to the causes, which prevented to finish delimitation. The author describes the state of the formation of the modern Ukrainian border.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2009.